

teise ilma peab inimene ületama palju jõgesid, selle kergendamiseks asetavad sugulased erinevatesse kohtadesse - tavaliselt sildade ja ojakeste juurde - riidetükke, millest kogu protsessioon peab üle minema. Need on allegoorilised sillad, mis tähistavad sildu paradiisivärava ees. Kirst lastakse hauda peale teenistust kalmistul. Sellele valatakse punast veini, visatakse viljateri ja münte. Seejärel võtavad kohalviibijad peotäie mulda ja viskavad selle kirstule, andestades sellega kõik halva, mida kadunu neile eluajal tegi.

Enne kalmistult lahkumist pesevad matuselised käed ja lähevad mõnda teist teed mööda koju. Matuste järel kutsutakse kohalviibijad sugulaste poolt peielauda, mida nimetatakse *prasnika*. Nelikümmend päeva pärast surma piserdatakse hauda veini või veega ning jagatakse almust ja sellega on matuseriitus lõppenud. Lahkunu eest palvetamine on vana komme, mis on säilinud erinevates vormides. Peied lahkunu auks peetakse *moši* ajal, seal pakutakse toitu ja jooki ning jagatakse almuseid. Moši peetakse erineval viisil ja erinevatel aastaaegadel: jõulu, ülestõusmispühade jm ajal. Moši tähendab perekonnavaimu, kelle meeleheaks ohverdatakse.

Surma ja matustega seotud kombestik hakkab kaotama oma tähendust. Tänapäeval on tseremooniast välja jäetud peatused ja riidest sillad, erinevad religioosse iseloomuga tavad on kaotanud oma algse tähenduse, neid sooritatakse ainult formaalselt või jäetakse hoopis kõrvale. Kõigest hoolimata on kirjeldatud kombesid erakordselt väärtuslikud, need on aardekambrid, mis heidavad valgust rumeenlaste hingeelule kummalgi pool Pruti jõge.

Tõlkis Külli Tamkivi

KULTUURI ÖKOLOOGIA

KULTUURI TAASSÜNNI FOLKLOORNE JA KRISTLIK ASPEKT

Ivan Kruk. Valgevene, Minsk

Veel hiljaaegu korraliti loitsuna kolme maagilist sõna, mis pidid põhjalikult muutma elu taset - teaduslik-tehniline progress. Progressi mõte ja lõppsiht muutus eesmärgiks omaette ning progressiivne ühiskondlik liikumine sihiga realiseerida põhimõte "Kõik inimese heaks!" jäi tagaplaanile. Enesehävitamise protsesside intensiivistumisega kaasnesid lokaalsed ökoloogilised vapustused nagu Baikali, Kaspia ja Laadoga vete reostumine, Polesje melioratsioon, Sankt-Pe-

terburi tammi ehitamine jpm, mille loogilise järjena realiseerus globaalne Tšernobõli katastroof. Looduse kataklüsmid ja majanduskriis nihutasid humanitaarsed väärtused tagaplaanile. Aeg näitab, kumb laastab tsivilisatsiooni hävitavamalt: kas kontrolli alt väljuv tuumaenergia või vaimne Tšernobõl, mis paralüeerib kultuuri esteetilis-ajaloolised protsessid. Kaheldamatult aktuaalne on triaad *inimkonna ökoloogia - kultuuri ökoloogia - looduse ökoloogia*. Käsitleme käesolevas artiklis mõnda sajanditepikkuse traditsioonilise ja kristliku kultuuri arengu taassünni aspekti.

Pole tarvidust ajaloolise retrospektiivi järgi, et vaadelda valgevene paganliku traditsiooni ja kristluse keerulisi suhteid, mis viisid keskaegse inkvisitsiooni tuleriitadeni. Meie ülesandeks pole ka nende kahe võimsa teadvuse suuna lepitamine või sunduslik kokkuviiimine. Näiteks loitsudes on iidne paganlik mõtte- ja sisudominant rüütatud kristlikesse algus- ja lõpu-, väga harva mediaalsetesse vormelitesse.

Seame oma eesmärgiks määratleda nende kahe kultuuritasandi võimalikud taassünni teed sihiga säilitada nende humanistlik potentsiaal ja tagada eraldi iga inimese ja tervikuna kogu ühiskonna moraalne täiustumine ja puhastumine.

Tänapäevane folkloori renessanss on mitmepalgeline, vastuoluline ja pole sugugi ühesuunaline. Pieteetlik suhtumine vaimsetesse väärtustesse, mis on kujunenud ja põlistunud etnose pikaaegse arengu jooksul, püüab säilitada kindlaid ruumilis-ajalisi lokaalseid, rütmilis-meloodilist struktuuri ja funktsionaalseid iseärasusi. Püsib ka iidse traditsiooni kaasajastamise ja professionaalse laulukultuuri folkloriseerimise tendents.

XX sajandil toimunud keerukad protsessid tõid endaga iidsete valgevene traditsioonide olemusliku muutumise, kristlik kultuur eemaldati etnose vaimse kultuuri loomuliku arengu protsessist. Uue aja subkultuur sünnitas oma laulukultuuri, kombed ja rituaalid, milles tihtilugu ei domineerinud kõlbeline ega esteetiline tasand etniliste karakteristikutega, vaid pompöösne ja elitaarne rafineeritus, mis sattus vastuollu elu reaaliatega. Kunstlikud, meetodikakabinettides väljatöötatud rituaalid ei arvestanud kaugeltki alati etnose ajaloolise arengu iseärasusi, konsolideerumise astet ja eneseteadvuse spetsiifikat, ei toetunud põhjalikele folkloorisotsioloogia uurimustele - see kõik tõi kaasa kaasaegse kultuuri etnopsühholoogiliste aspektide nivelleerumise. Veelgi enam, administratiivse käsu korras uute kommete juurutamisel eirati ajalooliselt kujunenud lokaalseid kultuuristruktuure, olemasolevaid religioosseid kultusi jne. "Arenenud sotsialismi" perioodil loodava uue ajaloolise sootsiumi põhilisteks eesmärkideks olid adaptatsioon ja vaimne assimileerumine.

Peale ideoloogilise tsensuuri köidikutest vabanemist avanes kultuuritegelastele võimalus vabaks eneseväljenduseks ning kultuuri arenguteed mitmekeelsustisid. Ühe sotsiaalse või ealise grupi esindajate seisukohad võivad nüüd olla

täiesti vastandlikud (üksteist välistavad). Noored sattusid mitmekesiste maskikultuuri nähtuste mõju alla. Selle kõrval on märgatav üha süvenev huvi rahvakultuuri vaimsete lätete vastu.

Rangelt teaduslikult võttes hälbib kaasaegne folkloori taassünd printsiipselt traditsioonilistest kultuuri translatsiooniviisidest. Huvi kultuuripärandi vastu annab tunnistust, et eelnev periood ei suutnud etnilist eneseteadvust viia geneetiliste ja kõlbeliste mutatsioonideni. Näib, et etnose mälus säilis katkematult kultuuri järjepidevus. Teadvus, mille ülesandeks on ümbritseva keskkonna universaliseerimine ja standardiseerimine, hakkab järjest enam mõistma traditsioonilise materiaalse ja vaimse kultuuri mosaiiksete reliktide tõelist ja püsivat väärtust. Sellest tulenevad kirikute taastamised, kunstilise tööduse ja käsitöö areng, rahvapühade pühitsemine koos kõigi sinna juurde kuuluvate komponentidega, asulatele vanade nimede ennistamine jne.

Kõrgenenud huvi traditsioonilise vaimse kultuuri vastu põhjustab tema käibimise vormide ja viiside märgatavat transformeerumist, folkloori ühendamist erinevate kunstiliikidega, mille tulemusena tänapäevane folkloorne substraat on tunduvalt laiema ulatusega kui iidne sünkreetiline folkloorne aluspõhi. Folkloristide tähtsaim ülesanne on aktiivne folkloorikollektiivide juhendamine, et need säilitaksid autentse laulukultuuri peamised iseärasused ja lähtuksid traditsiooni loomulikust kujust. Vanematesse informantidesse suhtutakse täna kui mineviku ja tänapäeva ühendajatesse. Iga sellise ühendusniidi katkemine tähendab traditsiooni katkemist ja kadumist tuleviku jaoks. Seetõttu on äärmiselt vajalik folkloori ja kombestiku andmepanga loomine heatasemelise audio-visuaalse aparatuuri abil. Valgevene Vabariigi raadio ja televisioon teevad videofilme rahva tähtpäevadest ja etnograafilistest folkloorikollektiividest. Osasid filme kahjustab lihtsustav ning ajakirjanduslik-populariseeriv suund, arvestamata on jäetud laulukultuuri ja rahvarõivaste iseärasused. Kiirustades loodud filmidel pole olnud teaduslikke konsultante, nad moonutavad esitatava iidset tähendust, jättes avamata arhailisema, rituaalse osa sellest.

Valgevenes esitatakse praegu rahvaluulet kahte moodi. Folkloorikollektiivid valmistavad ette klassikalise rahvaluule kavasid, mille esitamine toimub ruumilis-ajaliste koordinaatidega kohandatult, st ruumiliselt piiratuna: kultuuripalee või telestudios laval. Teisalt süveneb järjest tentents taaselustada linnas traditsioonilisi külapähasid. Sellised on kevade tervitamine, jaanipäev, surnute mälestuspäev (*džadou*) ja aastavahetuse puhune koljaadatamine. Ühe suundumusena ilmneb arhailise kultuuri populariseerimine isetegevuslike kollektiivide poolt. Püüatakse kultiveerida autentset kultuuri lahus sotsiaalsetest ja ajaloolistest, ruumilis-ajalistest ja etnokultuurilistest tingimustest. Tänapäeva kunsti ulatuslik folkloriseerumine aitab isiksuse formeeruva teadvusel jõuda rahvuslikkuse juurde, taasluua etnilise traditsiooni keskkond sisemise suguluse, ma-

janduslik-tootlike, konfessionaalsete jt sotsiaalsete seoste tunnetamisega, rituaal-etniliste regulatsiooninormidega. See protsess on keeruline ja vastuoluline. Kõige raskem on tänapäevast passiivset osavõtjat muuta aktiivseks traditsioonikandjaks ja -jätkajaks. Tunduvalt raskendab seda ülesannet tänapäevane põhimõtteliselt vale ürituste korraldamine. Eraldatud linnamassiivis kontsentreerub kogu tegevus ühte epitsentrisse (parki, väljakule). Sellisel juhul ei õnnestu teatraliseeritud showd muuta rangelt reglementeeritud rituaaliks.

Laialdane rahvapärimuse omaksvõtmine ühiskonna kõigi kihtide poolt on põhimõtteliselt positiivne nähtus. Ent selle teostamiseks on hädavajalik pikaajaline isiksuse sotsialiseerumine folkloorses ja etnograafilises keskkonnas, et ei hägustuks piir folkloori taassünni ja massikultuuri vahel.

Traditsioonilise pärimuse kõrval aktualiseerub kristlik kultuur: kasvab kiriklike ristimiste, laulatuste ja matuste arv. Ka kirikuslaavi kultuurisfääri mõju laienemine ja taassünd on vastuoluline ja keerukas. Tüpoloogiliselt ei erine see folkloori renessansist. Kristliku kultuuri pikaajaline unarule jätmine on viinud selleni, et põlvkondade kaupa noori on olnud temast eraldatud ega tunne seda isegi põhijoontes. Lõpptulemusena põrkub loomulik soov osa saada määratud ja keerulisest maailmast võimetusele mõista seda maailma ja tema sisemist olemust. Kristliku maailmavaate aluste omandamine toimub praegusel ajal erinevalt. Luuakse pühapäevakoole, kus ühe laua taga istuvad vanemad ja lapsed; lütseumides ja gümnaasiumides õpetatakse religiooni ajalugu, suureneb vaimulike seminaride ja vaimulike akadeemiate arv. Oma panuse inimeste ühendamiseks kirikukultuuriga annavad Venemaa ja vabariiklikud telekompaniid, mis kannavad üle õhtujumalateenistusi, jutustavad suurepärase arhitektuurimälestiste ajalooist ja saatusest.

Selline võimas kristluse taassünni impulss julgustab ja toob laiad rahvahulgad kristliku maailmakorralduse juurde. Tegelikult aga vaieldakse lõputult ühe või teise konfessiooni sobivuse üle. Diskuteerimisoskuse puudulikkus, moonundunud väärtusorientatsioonid, oma usutunnistuse absolutiseerimine on põhjustanud mitmeid konfliktsituatsioone.

Väga väsitav on õigeusklike ja katoliiklike valgevenelaste (viimased peavad endid visalt poolakateks) vaidluste tulv. Grodno oblasti Volkovõski rajooni Vereika küla elanikud vaidlevad omavahel, kas taastada poolenisti purustatud pühakoda õigeusu kiriku või katoliku katedraalina.

Kristliku kultuuri taasestamisega on seotud veel üks Valgevene poliitilise ja ideoloogilise olukorra tahk. Osa rahvast oli lummatud marksistlikust arengukontseptsioonist, teine osa ei uskunud seda, kuid neil polnud võimalik end avalikult väljendada ning praegu kalduvad nad kirikukultuuri poole. Sama olukorraga puutus kokku Poola ühiskond pärast 1980. aastat, kui "Solidarsus" endast aktiivselt märku andis - osalt oli inimeste kiriku rüppe pöördumine pikka aega valitsenud ideoloogia vastase spetsiifilise reaktsiooni tulemus.

Meie tajumise psühholoogia on orienteeritud stereotüüpide universaalsusele (K. Marxi teesiks oli "Olemine määrab teadvuse"). Nendega harjutakse kiiresti, võetakse märkamatuks omaks ja mõne aja pärast tunnistatakse ainsaks õigeks kriteeriumiks. Juba mõnda aega elame kahetsedes ja meie puhastumises on peamiseks tõusnud küsimus: kas see tee viib templi juurde? Kuidas juhtus, et inimene - oma aja laps - eksis sellelt teelt või loobus mingil põhjusel igaviku teel käimisest?

Sellega seoses tahaks hoiatada endiste vigade kordamise eest, seisukoha eest, nagu oleks õige ainult kristlik maailmanägemine. Tahaksin oma oponentidele esitada küsimuse, kuidas nad käituvad olukorras (jagan J.-P. Satre hinnangut, et teadvus on situatiivne), kus must kass jookseb üle templisse viiva tee või hobune hakkab sel teel äkki kapjadega vastu maad põtkima?

Tahaksin, et teel templi juurde näeks inimene juba eemalt päikesejumala poolt heledalt valgustatud kuplite hiilgust. Paganluse kui inimeste ja looduse ühinemise sümboli unarusse jätmine vaevalt soodustab kõlbelise isiksuse kujunemist.

Niisiis lubab kahe rikka kultuuritasandi - traditsioonilise ja kristliku - aktiivne taassünd rahval säilitada oma põlist etnilist kordumatust ja omapära, omada väärilist kohta maailma vaimses pärandis. Selle eesmärgini võib jõuda üksnes ühiskonna elu ja inimlike väärtuste prioriteete põhimõtteliselt muutes.

Tõlkis Mare Kõiva

LOITSUST RIITUSENI

Mare Kõiva. Eesti. Tartu

Loitsud, vanemaid rahvaluuleliikide seas, on pika traditsioonis püsimise jooksul muutunud ja muteerunud, kuid säilitanud oma orva moodsamate nähtuste keskel. Imekspandaval kombel ei hääbunud nad koos muinasjuttude, regilaulude ja muu arhailise rahvapärимusega. Nüüdisaegsele loitsuvaramule on tunnuslik ahenenud temaatika ja vormivõtted. Muutunud on loitsude funktsioon, usundiline tähendus ja taust, nende traditsiooniline kandepind. Nende tähendus tänapäeva eestlasele pole võrreldav sajanditaguse mõjuga. Ometi on viimastel aastatel Eestis ridamisi avalikult ja üleriigiliselt loitsitud. Osavõtjaterohkete